

RECENZIO

A város arcai. Élettörténetek a XX. század Bukarestjében.

Rostás Zoltán: *Chipurile oraşului Istorii de viaţă în Bucureşti. Secolul XX.* Bucureşti, 2002, Polirom.

Kiss Zita

Rostás Zoltán kötetének fő célja az elmúlt időkben létező, de emlékekként még eleven multikulturális Bukarest felidézése. Tétje viszont nem egy idealizált városkép megkonstruálása, hanem a mindennapok felidézése, a szerző bevallása szerint egyszerű emberek mindennapi életének a felidézése minden rendkívüliség nélkül. A kötet egy sor élettörténetet (interjút) tartalmaz a „régibb Bukarest” (szocialista időszak előtti) lakóival, különböző társadalmi kategóriákból. Megjelennek benne úgy a gazdasági és kulturális elit, mint a munkásosztály és a közéjük eső kategóriák képviselői.

Amint azt a kötet előszavában Andrei Pippidi történész is kiemeli, nem nosztalgikus, annak ellenére, hogy egy már nem létező világot hív elő, melyben a nemesség és a kisebbségek kiemelkedő helyet foglaltak el, de melyek elvesztek az idő sodrásában (Pippidi, 2002:5).

Az interjúk 1984-1987 között készültek, viszont alig 2002-ben kerültek kiadásra, hiszen 89 előtt a multikulturális Bukarest képét valamilyen formában megmutatni (akár úgy mint a jelen könyvben, akár tanulmány formájában) elképzelhetetlen volt, egészen biztosan megragadta volna a hatóságok figyelmét erős ellenállást váltva ki, hiszen ütközött a hivatalos ideológiába, amely „a nép morális és politikai egységességét” írta elő. Érthető tehát, hogy miért a rendszerváltás után kerültek kiadásra az elkészült interjúk.¹

Feltevődik ugyanakkor a kérdés, hogy közvetlenül a rendszerváltás után miért nem jelent meg ez a munka, annak ellenére, hogy elvben megjelenhetett volna bármikor, bármilyen kellemetlen következmény nélkül. Rostás magyarázata az,² hogy az 1990-es év eufóriájában történt valami amit nem láthatott előre: a személyes élettörténetek feléledésével egyidőben megjelent egy másfajta cenzúra: az előző rendszernek kizárólag a embertelen terrorjárt kellett kihangsúlyozni, és semmi mást. Nem kell meglepő tehát, hogy egy ilyen kontextusban az egykori multikulturális Bukarest felidézése nem keltett semmiféle érdeklődést. Erre leginkább akkor döbrent rá a szerző, amikor 1990-ben meglátogatta egy újonnan létrehozott kulturális lap képviselője, aki értesülve a szóban forgó anyagok létezéséről, felajánlotta segítségét a publikálásban, de a beszélgetések so-

rán rá kellett ébrednie, hogy az ő ajánlata és az elvárások nem egyeznek: az interjúk egyszerű emberek egyszerű életéről szólnak, a XX. század túlélési stratégiáiról és semmi szenzációról, az újságírók és a közlemény viszont éppen erre várt, olyan élettörténetekre melyek meghurcoltatásokat, bebörtönzéseket és gyilkosságokat tárnak fel.

Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy hogyan vált lehetséges-e annyira őszinte interjúk elkészítése abban az időszakban amikor a hivatalos ideológiától eltérő identitások megjelenítése tabunak számított. A szerző úgy véli, hogy a homogenizáló politika törekvései ellenére, amely főként a hivatalos szférában és diskurzusban jelent meg, a mindennapokban az egyének találtak kibúvókat. A nyilvános és hivatalos ideológia mellett, vagy annak ellenében létezett egy hivatalosan illegitim, de tulajdonképpen figyelmen kívül hagyott magánélet,³ ahol a kulturális különbözőségek fennmaradhattak. Ezt a jelenséget a szerző a „második gazdasághoz” hasonlítja (13. oldal). Ennek következménye az, hogy az emberek nem titkolták múltjukat, de még a mindennapi nehézségekhez való viszonyukat sem. Ezt az őszinte beszélgetésre való készíttést elősegítette az is, hogy az interjúk kizárólag a szerző ismerősi körben vagy pedig közvetlen ismerősök ajánlásával készültek. Erre a vonatkozásra a későbbiekben még visszatérünk.

A több évig, vagy talán évtizedig tartó kutatómunka motivációja elsősorban az a bizonyosságkeresés, hogy az esetleges, véletlenszerűnek tűnő észrevételeknek, megfigyeléseknek mekkora az igazságtartalma vagy relevanciája, azaz mekkora kulturális és ebből adódóan mentalitásbeli különbségek vannak Bukarest különböző társadalmi kategóriákból származó lakói között. E kísérletnek tekinthető projekt kidolgozásában és talán sikerében fontos szerepe volt a szerző kettős pozíciójának: egyszerre kívülálló, megfigyelő mint kutató, és insider mint egy etnikai kisebbséghez tartozó, „bukaresti bevándorló”. Az *oral history* módszerét alkalmazta, abból kiindulva, hogy 70, 80 év fölöttiekkel készítve interjúkat sikerül feltárnia a világháborúk előtti mentalitásokat, kiemelkedő, és egymástól nagyon különböző életmódokat, azt vallva, hogy az emberek által megélt történelem sokkal relevánsabb lehet egyes társa-

dalmi helyzetek magyarázatára, mint „objektív valóság” ha egyáltalán lehet ilyenről beszélni. Az így létrejövő történetek egy emlékekben létező világba – városba – kalauzolják az olvasót. Már első olvasásra feltűnnek a bukaresti városkép eltérései, különböző narratívákban román, vagy akár kifejezetten görög, magyar, örmény vagy éppen német a város. Feltehetően nem a reális történetük volt homogénebb etnikai szempontból „annak idején”, hanem az etnikai identitásuk megerősítésére való törekvés készítette őket arra, hogy az elmúlt idők városát görögobbnek, magyarabbnak, örményebbnek vagy németebbnek lássák.

Egy másik fontos tényezője a módszer alkalmazásának – kipróbálásának – talán az, hogy a 70-es, 80-as években, az adott keretek között újszerű volt. És talán bizonyos szempontból a legfontosabbnak nevezhető ok a szerző módszertani és episztemológiai kételyei a kvantitatív szociológia lehetőségeivel kapcsolatban, azzal hogy ez lenne az egyedüli igazán tudományos és objektív adatgyűjtési mód, vagy talán tágabban, hogy ez volna az egyetlen tudományos módja a társadalom kutatásának és megismerésének. (11. oldal) Ahogyan látható, maga a kötet is igazolja feltevését, mely szerint az életmód és a mentalitáskutatásokban sokkal hatékonyabbak a kvalitatív módszerek, ezek által sokkal mélyebbre lehet hatolni a „valóság” megismerésében.

Az alanyok kiválasztása kizárólag interperszonális módon történt. A tizenhat interjú közül egyik sem készült a szerző számára idegen személlyel, ami nagymértékben csökkentette a szokatlan helyzetből adódó idegenkedést, visszafogottságot. Erre azért volt szükség, mert az adott társadalmi körülmények között szinte elképzelhetetlen lett volna, hogy idegenek, valaki bizalmas személy ajánlása nélkül őszintén és kimerítően beszéljenek bizonyos kérdésekben. Az interjúkat olvasva nem fedezhetünk fel bennük egy előre elkészített interjúvezetőt, sőt minden kérdés szituációfüggő, mindenki esetében egyéni esített kérdések a jellemzők, amelyek szervesen épülnek be a felépített történetekbe. Fellelhető bennük néhány visszatérő kérdés, amely a interetnikus és közösségen belüli viszonyokat, az oktatással kapcsolatos problémákat úgy a családban mint az egyes etnikai és felekezeti iskolákban próbálták feltárni. A beszélgetések tartalmaznak szórakozással, klubokkal, szabadidő eltöltésével, a háború idején történő élelembeszerezéssel, a munkahelyekkel és lakásokkal kapcsolatos részleteket, elbeszéléseket. Ugyanakkor gyakran szó esett a gazdasági krízisről, háborúról, deportálásról, sőt a '80-as évekbeni életről is.

Az élettörténetek során a kulturális diverzitás két dimenzió mentén jelenik meg: az etnicitás és az egyes társadalmi kategóriákhoz való tartozás mentén. A beszélgetőtársak nagytöbbsége valamelyek etnikai kisebbséghez tartozik: három magyar, kettő német, három zsidó, egy örmény, egy görög, egy aromán, és egy fehér-oroszországi emigráns, illetve négy román, akik az egykori gazdasági vagy kulturális elit képviselői. Szerepelnek tehát úgy a magas és a populáris kultúra képviselői, a törzsgyökeres bukarestiek és a bevándorlók. A kutatót saját bevallása szerint meglepetésszerűen érte, hogy a spontán és agresszív asszimilációs törekvések ellenére is ezek a csoportok léteztek és informális csatornákon keresztül annyira könnyen beazonosíthatóak és felkereshetőek voltak.⁴

A könyv tehát egyszerű emberek mindennapi életének bemutatása, amelybe mindenki a maga módján próbálja azt elmesélni azt, ami számára meghatározó mérföldkő volt az életben. A legtöbb interjúalany beszámol a kulturális élet valamelyik tagjával történt interakciójáról. Olyan, az akkori közéletben ismert személyiségek jelennek meg a történetekben, mint: Nicolae Iorga, Cella Delavrancea, Iuliu Hatieganu, Alice Voinescu, Slavici, Arghezi vagy éppen H. Stahl. Minden interjú külön fejezetet alkot, amely néhány soros, a szerző által jegyzett bevezetőszöveggel kezdődik, amelynek célja a kontextusba helyezés, az interjúhelyzet, és néhány elengedhetetlen információ tisztázása az alanyokkal kapcsolatban. Az elit képviselői: Maria Mandrea és Elisabeta Goga. A két interjú nagymértékben hasonlít egymásra úgy strukturálisan, mint a bennük elmesélt élettörténetek szintjén: mindkét nő hosszasan számol be az elvégzett iskoláiról, az egykori szórakozási lehetőségekről, bálokról, hírességekről, családai kapcsolathálójáról. Margarita Ioana Vulcănescu mesél az érettségi vizsgájáról, az első világháborúról, amikor a katonakorházakban ápolóként dolgozott, családi életéről, és a szörnyű hír hatásairól, miszerint férje a kommunista börtönök áldozata lett. Kövér Gyulával készült interjúból látható a leginkább, hogy mennyire szubjektív a városkép, mennyire különböző módon látják az egyes etnikumokhoz tartozók ugyanazt az objektív teret. Eduard Korn, a német fényképész, nosztalgikusan mesél a régi Bukarest eleganciájáról, amikor gyermekként I. Károly királlyal kezelt az utcán. Kovács Vilma, a házvezetőnő, visszatért székelyföldi szülőfalujába, miután egy életen át küzdött a nagyvárosi élettel, hogy gyermekét felnevelhesse. Leonida Merlaub arról számol be, hogy egész életében hívőként élt egészen addig míg nem lett a zsidó közösség alkalmazottja. Ekkor döbbsent rá arra, hogy a papok is egyszerű emberek, akiknek nincs semmilyen természetfeletti ereje. Ugyanakkor megdöbbsentő pontossággal idézi fel az élelmiszer jegyek bevezetésének időszakát is. Kun Endre élettörténetét a munkahelye és foglalkozása köré építi: textilmérnökként érkezett Erdélyből Bukarestbe ahol előző munkahelyeihez képest sikerélménye volt. Ő az egyetlen az interjúalanyok közül aki szimpatizál a kommunista ideológiával. Agop Cividian beszámol az 1922-es menekülésükről Törökországból, Bukarestbe érkezve német iskolába járt, és büszkén jelenti ki, hogy ennek ellenére tökéletesen beszéli a török nyelvet. Bevallása szerint 1979-ben írt egy regényszerű, személyes használatú könyvet a gyermekkorában átélt traumákról. Demonstene Gramatopol-t demokrata meggyőződése miatt bebörtönözték. Részt vett a harcokban a keleti fronton orvosként, amiről részletesen és kimerítően mesél. Alexandru Săsăreanu a munkásság képviselője. Kolozsvárról érkezett a fővárosi Malaxa üzembe, beszélgetésük során összehasonlítja az erdélyi és a bukaresti munkásokat, beszél a grivitai tüntetés hatásairól, a háza lebontásáról és kilakoltatásáról, családi életéről és a románokkal folytatott konfliktusairól. Fóti Géza a két világháború közötti magyar egyetemisták életét mutatja be.

Az interjúk rövid, néhány mondatos bemutatásával azt próbálom illusztrálni, ami a kötet tulajdonképpeni következtetéseként fogalmazható meg: habár az „objektív”-nek tekintett, makro-társadalmi folyamatok, a „nagy történelem” mindenki számára ugyanaz, az egyének mindezt sajátosan, saját kultu-

rális közegükben, csoportthatáraikon belül élik meg. Ezek a felidézések tökéletes tükrei a román fővárosban élők kulturális sokszínűségének. A történetekben közös vonásokat is felfedezhetünk: mindenik spontán módon alakul, anélkül, hogy bármilyen segédinformációkhoz folyamodna, amelyek befolyásolná a történet menetét. Csaknem minden interjúból az látható, ahogyan a kisebbségek éltek a többségtől vagy a többi kisebbségektől kisebb-nagyobb elszigeteltségben. Ennek ellenére észrevehető néhány találkozási pont, amely több interjúban is megjelenik: az Andronache erdő, ahova kirándulni jártak, vagy a „Magyar Társadalom” székháza, ahova a fiatalok táncolni gyűltek össze.

A kötet véleményem szerint nem több és nem kevesebb egy módszertani kísérletnél, amely jellegénél fogva befejezetlen, de talán ennek köszönhetően nyitott is: kész bármilyen ér-

telmezésre, magyarázatra, vitára. E befejezetlenséget viszont nem csupán a szerzőhöz hasonlóan értelmezem, akit idézve, műve befejezetlen: „mert erőfeszítem ellenére nem sikerült romákkal, albánokkal vagy bulgárokkal interjút készítenem [...] az adatok elemzésekor pedig nem használtam más forrásokat. Ennek ellenére remélem, hogy ez a kísérlet hozzásegít Bukarest árnyaltabb történelmének megismeréséhez.” (14. oldal) Befejezetlenség tartom, mert hiányzik belőle az, ami a szociológia kánonjait jellemzi, az elemzés, az értelmezés. A szerző csupán a kontextust tárja elénk, az értelmezést másra bízva: beszélgetőtársakra, az előszó szerzőjére, és nyilván az olvasóra. Talán ettől válik a bemutatás autentikussá és élethűvé is, nem csupán a szakma művelői hanem a téma iránt érdeklődő „laikusok” számára is izgalmas olvasmányá.

JEGYZETEK

1. Nem az egyetlen ilyen könyve a szerzőnek, hasonló jellegű, élettörténet interjúra alapozó írásai vannak: „Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl” (2000) (az 1980-as években készített interjú H.H. Stahl szociológussal), „O istorie orală a Școlii Sociologice de la București” (2001) (a Bukaresti Szociológia Iskola története).

2. 2004. nyarán Kolozsváron megszervezett Szociológiai Nyílt Est meghívottjaként előadást tartott *Oral History a 80-as években – emlékezés egy emlékeztetési gyakorlatra* címmel, ahol részletesen kifejtette ezzel kapcsolatos tapasztalatait, gondolatait.

3. Gail Kligman (2000) ezzel ellentétes véleményt fogalmaz meg, mely szerint a szocialistapárt nem csupán rendszer szintjén szabályozott, hanem beleszólt az egyének legintimebb

magánéletébe is. E beleszólás egyik példája az állam születés-szabályozása. A pronatalista politika fő eszközei a nők, akiktől nemzeti kötelességből elvárták, hogy sok gyereket szüljenek. Megfosztották a testük fölötti joguktól, testük már nem individualista célokat szolgált, hanem azoknál „felsőbbrendűeket, ezzel behatolva a egyes egyének legintimebb magánszférájába. Az állam magára vállalta az egyének helyett még a családtervezés felelősségét is. A nyilvános szféra fölötti hatalom megőrzése és a privát szférába való behatolás képezték a fő formát amelyen keresztül a szimbolikus erőszakot manipulálták valamint a társadalom működésébe való integrációt is jelentős mértékben szorgalmazták (lásd. Kligman, 2000).

4. A Szociológia Nyílt Est-en hangzott el.

KÖNYVÉSZET

Kligman, Gail: *Politica Duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*. București, 2000, Humanitas.

Pippidi, Andrei: Biografii paralele. In *Rostás Zoltán: Chipurile orașului Istoriei de viață în București. Secolul XX*. p. 5–10, București, 2002, Polirom.

Rostás Zoltán: *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl*. București, 2000, Paideia.

Rostás Zoltán: *O istorie orală a Școlii Sociologice de la București*. București, 2001, Ed. Printech.